

lijanskom predodžbom o elitnoj »tradiciji« i »kulturi«, nego s primjerima suvremenog parlamentarizma i demokracije.

Knjiga *Kad je svijet bio mlad* svoju perspektivu o antimodernizmu drži na čvrstoj osnovi književnih i povijesnih argumenata, a bitno doprinosi teoriji i povijesti književnosti, no svakako i filozofiji – Kravarova suptilna, a opet jasna »ideološkokritička« metoda jasno predodžuje filozofske i ideološke aspekte visoke književnosti i umjetnosti, koje su se pokušale reflektirati u političkoj sferi i društvenim događanjima devetnaestog i dvadesetog stoljeća. Neka od tih društvenih događanja svakako su i već spomenuto širenje nepovjerenja u demokratski poredak društva, no autor Kravar ne pokušava moralizirati ili osuđivati, već ukazati čitateljskoj i znanstvenoj publici na ideološke implikacije priznatih autora svjetske književnosti, kao i filozofije. Bez obzira na to što je knjiga *Kad je svijet bio mlad* jedna od kasnijih autorovih publikacija o složenoj temi antimodernizma, nije potrebno prethodno se upoznavati s prijašnjim publikacijama, tako da je publikacija pristupačna i onoj publici koja će se s antimodernizmom i njegovom književnom, ideološkom i društvenom poviješću tek upoznati.

Slaven Lendić

Ivo Paić

Imati Hrvatsku

Paradoks jednoga obećanja

Naklada Jesenski i Turk,
Zagreb 2011.

Knjiga Ive Paića, autora iznimno zanimljiva životnog puta, po temeljnoj vokaciji filozofa (što se među ostalima može dokumentirati čijenicom da je objavio najmanje četiri filozofijski relevantne knjige, *Mišljenje/djelovanje*, *Proizvodnja ideologije*, *Ruža i križ* i *Sloboda i strah*), već samim naslovom mogla bi upućivati na svoj polemički karakter. No, polemičnost nije bitno obilježje te knjige, iako ona nipošto ne izostaje.

Uvid u sadržaj ove srazmjerno obimne knjige (ukupno 364 stranice) bar će djelomice omogućiti adekvatan odgovor na pitanje o njezinu karakteru. Knjiga se sastoji od 19 osnovnih poglavlja: 1. Dva poticaja (s potpoglavlja: Veliko obećanje i hrvatski paradoks: dogmatizam želje obećanja, pitanje i zadaća;

»Sedamdeset i sedam posto Hrvata«; Kontekst i poticaj: hrvatski kontekst – nekoliko obilježja; Doživljaj prijetnje »nacionalnome opstanku«; Javno mnijenje i zakonodavci njezove želje, 2. Dometak: Prvenstvo odgovora nad pitanjem (Tko pita, a tko odgovara?, Što je komu »nacionalni opstanak«?), 3. »Nacionalni opstanak« u igri brojeva (potpoglavlja: Privajanje istine i odluka o »osnovnom zadatku«, Politika broja i brojenja, Ukidanje poznatosti), 4. Želja obećanja (potpoglavlja: Kolonizacije želje, »Moguće« bez budućnosti i »moguće« otvoreno za budućnost: zavljanje prošlosti – kodna riječ »stalež«, Stvarnost želje, »Što« i »kako« velikog obećanja u ideološkom diskursu, Institucionalizacija očekivanja i razočaranje), 5. Ideologija pripitomljavanja i logika uništavanja (potpoglavlja: Diskursi velikih obećanja i dokidanja većine, Velika obećanja »konačnog rješenja«, Ideologija pripitomljavanja – primjedba: manipulirani manipulator, nezahvalni narod ili o nevjeric i i zaprepaštenju, metafora »glava i tijelo«), 6. Tragovi obećanja (Trag obećanja i naknadnost odgovora, Slojevi tragova), 7. Obećanje i (ne)sporazum (potpoglavlja: Nesporazum, Sjećanje i (samo)prepoznavanje želje, Pacifikacije očekivanja i prijetnja), 8. Upisati se u nešto i biti upisan (potpoglavlja: Ideologija obećanja i ono »lokalno« u stresnoj Situaciji, Dvoznačnost upisivanja, Rastvaranje obećanja), 9. Demijurzi »novoga« i »posve novoga« (»Novo«, Demijurzi »novoga«), 10. Gospodari vremena i poricanje ideologije (Vladanje vs. filozofiranje, Što je odobreno to /ni/je sigurno, Ideologija poricanja ideologije, »Oni imaju ideologiju, Mi imamo istinu«), 11. Privid i zbilja naše nade (Polje svijesti »nacionalnog opstanka«, Između Mi-egoizma i Ja-egoizma: nacionalna ideologija), 12. »Briga za naše« i pacifikacije trauma (»Sajamske muhe« ili izvrtanje kao dokazivanje, Nacionalna revolucija: neke konzekvencije, Trauma-događaj i nevjeric, Politika zaboravljanja), 13. »Briga za naše«: igra i moć privida (Dogovor-odgovor, »Kao-da« u ideologiji nacionalne homogenizacije), 14. Zaboravljivost, privrženost i ljubav (Zaboravljivost, Privrženost, Pripovjedač, Kolektivni zanos vs. mazohizam ljubavi, Podložnost: Mi-predmet, Domovino, tko te najviše voli?), 15. Mi-identitet i razlika (Svijest sasvim homogena nacionalnog Mi-identiteta, Nacionalni Mi-egoitet, Mi-identitet, pripadnost Situaciji i uključenost u nju, Identitet i monogenealogija), 16. Blizina i razmak (Tko je susjed?, Domovina i bezdomnost), 17. Veliko očekivanje u (za)danu kretanju (Nadkodiranje etnosa, Pobjednikovo očekivanje u igri parova »država-(etno)nacija« i »država-društvo«, Kapitalsko društvo i nacija u (za)danu kre-

tanju, Priča koju se pripovijeda i kapital-priča koju se ne pripovijeda), 18. Pretvaranje i (samo)obvezivanje (Pretvaranje i prijetvornost), Kapaciteti dogovaranja i kapaciteti odgovaranja u (za)danu kretanju), 19. Veliko očekivanje i »ubrzanje povijesti« (i ovo poglavlje se sastoji od potpoglavlja: Izazovi želji očekivanja – /de/solidariziranje, Vrijeme kao prostor planova, vrijeme modernizacije i prostor cirkulacije, Kapitalaska i nacionalna homogenizacija, Tri logike u prostoru Situacije, Znati kako, Lažni i pravi prezent strasti za danas; Što smo to zapravo doživjeli?). Slijede bibliografija i (imensko) kazalo.

Karakter djela koje je pred nama dodatno će razjasniti autorove uvodne napomene. Naslov knjige parafrazira čuvenu i bezbroj puta ponavljanu izreku (neimenovana) hrvatskog predsjednika danu 15. siječnja 1992. »Imamo Hrvatsku«, izreku koja je bila popraćena obećanjem da će ona biti onakva kakvu želimo, ali koja nije bila nikakva hrvatska specifičnost, budući da se ona varirala u nizu osamostaljenih država na prostoru od Baltika do Jadrana. Posredstvom analitičkih oruđa što ih preuzima od Bultmanna, Freuda i Foucaulta (ali i od niza drugih mislilaca, od Fryea i Luhmanna, a potom i od Barthesa, Eca, Lyotarda, Waldenfelsa, Derride, itd.) autor rekonstruirao smisao i značenje tog obećanja, te uočava kako dogmatizmu aktualne želje i prividu budućnosti kao vremena-prostora njezina ostvarenja izmiče problematiziranje začetka paradoksa u kojemu se obećanje sastoji, paradoksa da već zna ono što će se dogoditi u – načelno nespoznatljivoj – budućnosti. Taj paradoks djeluje kao praksa ideologije. Prikriva se, naime, to da se međunarodno priznanje, kojime Hrvatska postaje članicom međunarodne zajednice nacionalnih država nije dogodilo u vremenu nacionalnih država već u vremenu modifikacijâ logike kapitala (a to vrijeme autor terminologijski inovativno označava kao vrijeme-prostor Situacije, obilježene ponajprije time da je kapital napokon osvojio cijeli planet, demonstrirajući moć oblikovanja života pojedinaca i zajednica). U tom se kontekstu ideologija nepromjenjiva nacionalnog identiteta (ideologija zato što »svijest o nacionalnom identitetu nije samosvijest *entiteta* nacija, nego je – kao 'postojani identitet' – osamostaljena konstrukcija kojoj svijest pripisuje *status entiteta*«, str. 261) i dogmatizam želje obećanja (koji previda kolonizacijski karakter te želje, pri čemu pretpostavljeni kontinuitet njezina identiteta kolonizira i želju onoga tko daje obećanje) iskazuju kao autistični nazori. Vodeće ideologijsko mobilizacijsko geslo pri stjecanju hrvatske državne samostalnosti, suverenosti i cjelovitosti odnosilo se na nacionalnu državu, pri čemu se državotvor-

nost uspostavila (a prema Paiću i ostala) kao rangom najviša identitetska odlika pojedinca i njegova samopotvrđivanja. A budući da prazna općost državotvorne intencije ne vidi razlike u pojmu države (uključujući tu posebice razlike u pojmu nacionalne države u prostornim i vremenskim mijenama), ona ne može niti omogućiti uvid u povezanost hvastanja državotvornošću i profanih probitaka različitih interesnih skupina koje se legitimiraju državotvornošću.

Na ideologiji državotvornosti nepromjenjiva i homogena nacionalnog identiteta utemeljena hipostazirana partikularnost nacije nije, međutim, u nekoj bitnoj suprotnosti s lažnim (dakako, apstraktnim) univerzalizmom naše epohe, kontekst čijega formiranja rasvjetljava Habermas (s naglaskom na desolidariziranje kao biti kapitala, čime se tumači rastakanje socijalne države u vremenima globalizacije), a karakter među ostalima Badiou (apstraktnu univerzalnost naše epohe konstituiraju sloboda svedena na tržište i potrošnju, savez tržišta i parlamentarizma te kombinacija dogmatizma i skepticizma). Upravo u tom sklopu Paić uočava koegzistenciju polarnih ideologija, ideologije kapitalskog desolidariziranja i ideologije nacionalnog solidariziranja, koje se, dapače, čak i međusobno potiču u epohi koja je proglašena vremenom kraja ideologije i vremenom kraja povijesti (posredstvom jednoga drugačijega pojmovnog koordinatnog sustava moglo bi se reći da se tu radi o anti-tetičkoj solidarnosti lažnih alternativa). To se posebno očituje pri analizi odnosa između homogenizacije nacije i homogenizacije kapitala: obje su homogenizacije apstraktne, prva homogenizira ono što je u priči o identitetu postojano i trajno (narodeno), a druga vrši homogenizaciju posredstvom univerzalne kvantifikacije svega što cirkulira. No, apstraktna homogenizacija

»... stvara cjelinu raščlanjivanjem 'tri logike': ekvivalentnosti, *identiteta* i *zajednice*. U promijenjenom elementu, u toj cjelini – odnoseći se međusobno – nijedna od njih ne ostaje kakva je bila: kapital ne opisuje svoj 'krug krugova' kretanjem i suodređivanjem proizvodnog, trgovačkog i financijskog kapitala. Potonji se emancipirao od svoga materijalnog tijela.« (str. 336)

Odatle, iz otuđenja emancipirana financijskog kapitala, proizlazi i kriza liberalnog kapitalizma, koja nije ništa drugo doli trag toga otuđenja, čija je žrtva solidarnost u svakoj mogućoj zajednici.

Autor na kraju priznaje kako su njegovi uvidi u ovoj knjizi fragmentarni. To se priznanje ipak u osnovi ne može potvrditi ni potkrijepiti uvidom u sadržaj, karakter i dosege knjige. Ako i nije odgovorio na pitanje što znači imati Hrvatsku i kako se to Hrvatsku može

imati, Ivo Paić je dao odgovor na bar jedno bitno pitanje: Što se to dogodilo s Hrvatskom, zbog čega je ona danas takva kakva jest? A taj odgovor u pojednostavljenom obliku glasi: Nije se dogodilo ništa drugačije od onoga što se dogodilo s drugim zemljama koje su u vrijeme sloma »realnog socijalizma« stekle državnu samostalnost. Sve one dijele sudbinu današnjega svijeta u cjelini, a to je pripadnost (ili podložnost?) *Situaciji*. I upravo se u tomu i sastoji najveća vrijednost ove provokativne knjige: ona daje jednu vrhunsku filozofjski utemeljenu refleksiju naše epohe i mjesta naše zemlje u toj epohi, ukazujući na ideologijski karakter dominantnih tipova nacionalnog i »univerzalističkog« diskursa. Ukratko, knjiga je značajan prilog danas toliko potrebnoj demistificirajućoj kritici ideologije.

Lino Veljak

Zygmunt Bauman

Tekuća modernost

Prevela Mira Gregov
Naklada Pelago, Zagreb 2011.

Tekst knjige *Tekuća modernost* sociologa Zygmunta Baumana bez problema, gotovo »bestežinski«, prelazi preko razdjelnica društvenih i humanističkih znanosti kako bi prije svega zastupao sociološko stajalište. Moglo bi se ironično primijetiti da je to posljedica njegove fluidne, likvidne, protočne a u hrvatskom prijevodu *tekuće modernosti*, čije nastupanje možemo zahvaliti postupnom nestajanju i raspadanju *čvrste* modernosti (neprestana i neprekidna alegoričnost Marxova/Engelsova *Komunističkog manifesta* jedna je posljedica takva tumačenja). Bauman zapravo operira likvidnošću koja označava puni razmah postmodernoga doba, čiju snagu istražuje, propituje i promišlja. Bauman se također svojim tematiziranjem modernosti i njene likvidnosti zaputio u svojevršno prožimanje i problematiziranje odnosa sadržaja i forme modernosti, a kojegdje, kako to naziva Hayden White, i sadržaja forme.

Premda tekuća modernost izravno ne apostrofira *postmodernost*, to ne znači da Bauman ne operira svojevršnim *postizmom*. To je već u početku jasno s isticanjem »rastakanja svega čvrstoga«, no ne velikih i grandioznih

narativa, već svega onoga *čvrstoga* i *teškoga* u kojem je zapela moderna, pri čemu je postmoderna samo lanac u protjecanju modernosti odlika kojega je »otpuštanje kočnica« na svim poljima. Možda je najuočljivije otpuštanje kočnica odbacivanje odgovornosti prema društvu te individualnoj povezanosti s društvom, drugim riječima, odgovornost zajednice prebacuje se na individu, sudbina koje je da bude antijunak, antiprotagonist ove modernosti koju kao subjekt u procesu stalne nestalnosti ipak mora razvijati, usmjeravati i održavati. Upravo otpuštanje svih tih kočnica koje vodi od razvržavanja kolektivnosti radi gotovo na fraktalnom mrvljenju društvene kohezije, a individua gubi svako jamstvo inkluzivnosti u društvenom tkivu. Ona postaje integrirani kapitalistički subjekt u svijetu protoka likvidnih društvenih spona isprepletenih svojevršnim razobličjenjem nekapitalističkih elemenata bez jamstva njihova ponovnog uobličjenja.

U izlaganju ove teme svi se dijelovi knjige pokazuju kao kumuliranje i konceptualiziranje niza razvojnih momenata zadatak kojih je propitivanje slojevitosti i dubine tekture modernosti u njenoj nečvrstoj globalnoj instanci. Prvi među njima, dio o emancipaciji, zapravo je ekskurs o uzaludnosti, barem u klasičnim kategorijama, ostvarenja slobode zajednice u likvidnom društvu jer se ona iskazuje kao oblik *nemoći* da se nešto povijesno značajno i učini. No, emancipacija od svega nije emancipacija i od modernosti jer ona i dalje postoji, s tom razlikom u odnosu na prijašnje, čvrsto stanje što se njen kraj ne nazire kao ciljano ovakvo ili onakvo društvo već kao neprekidno kretanje. Riječ je, naglašava Bauman, o defragmentaciji i deregulaciji kolektivnosti u individualizam sudbinski utkan u mreže konstantnog *potekučenja* prema bestemljenosti, čime se individualiziranje pretvara i u proces erodiranja građanskoga koda.

U tome Bauman zaziva ulogu i propuste (ili zastarjelost) kritičke teorije (uglavnom Frankfurtske škole) kojoj bi posao trebao biti da iznova obrani javnu sferu povezivanjem individue »*de facto*« i individue »*de jure*«, odnosno samokonstituciju i povezivanje rascijepljenoga subjekta kao samokonstitucije kolektivnoga/javnoga subjektiviteta. Drugim riječima, to također može značiti da se postmoderni subjekt raspao, rastvorio i raspao (u *životnim politikama*, kako ih Bauman naziva) pa se treba ponovno dati u pronalaženje njegovih rekreiranih poveznica. Zanimljivo je da Bauman posebno apostrofira i filozofiju i ulogu filozofa u tom procesu te ističe važnost filozofskog poduhvata, ali i potrebu odustajanja od pomirenja između filozofije i društva. Gotovo se čini da Bauman drži